

שעתוק תרבותי (cultural reproduction) וחינוך

אילן גור-זאב, אוניברסיטת חיפה

שעתוק תרבותי הוא מטרתו העליונה של החינוך. טענה זו מרכזית היא כיום לאחת התיאוריות מעוררות המחלוקת ביותר בביקורת התרבות ובמחשבת החינוך. על פי גישה זו את מחשבת החינוך, את תכניות הלימודים ואפילו את הפדגוגיה והדידקטיקה יש להבין במסגרת ביקורת כללית על התרבות והחברה. אחת הטענות החשובות במסגרת זו היא כי החינוך אינו עניין נייטרלי. החינוך מייצר ומשעתק בתרבות את ההשקפות ואמות המידה בדבר האובייקטיבי והסובייקטיבי, הנייטרלי והמגויס, הרלוונטי והבלתי רלוונטי. במובן זה החינוך הוא כלי מלחמה ומנגנון לייצור-מחדש (שעתוק) ולשימורו של הסדר החברתי הקיים וייצוגיו התרבותיים. הביקורת כלפי הסדר הקיים ושליטת הכרחיותו, מזה וייצוגו ה"נייטרלי" במרחב החינוכי מזה, מאחדים את הגוונים השונים של תיאוריית השעתוק התרבותי. על פי תפיסה זו התרבות ההגמונית מתפתחת באמצעות הדחה לשוליים של תרבויות וקבוצות שונות בחברה. וזאת תוך העלמת תרבויותיהן ממרכז השיח או הריסתן, כדי לשמור על הסדר החברתי הקיים ועל עיקרי ביטויו התרבותיים. עצם קיומה של התרבות ההגמונית מותנה ביכולתה לשעתק את עצמה כמובנת מאליה והכרחית. חוסנה תלוי במידת יכולתה להציג אלטרנטיבות תרבותיות אחרות כמסוכנות, כבלתי רלוונטיות או כבלתי-קיימות. במובנה הרחב של התיבה מוטלת משימה זו על "החינוך". להיבט כוחני זה של החינוך אין רק משמעות שלילית אלא גם חיובית ופרודוקטיבית, במובן של כושר השעתוק התרבותי (גור-זאב 1995). בכמה גרסות של תיאוריית השעתוק התרבותי מופיעה כמרכזית הטענה כי השעתוק התרבותי נעשה בשירותו כשיקוף האינטרסים והאידיאולוגיה של הקבוצות החזקות או המעמד השליט באותה חברה (אפל 1982). חלק חשוב מהצלחתו של החינוך מותנה בכך שלא יציג את עצמו כפי שהינו: כוחני, אידיאולוגי ושמרני. כך, דרך משל, "יום ירושלים", או "יום העצמאות" משקפים שעתוק תרבותי ישראלי-ציוני. חינוך זה משקף את האידיאולוגיה הציונית ההגמונית ומשרתים/משקפים את האינטרסים של קבוצה היהודית השלטת. במסגרתו האידיאליים הלאומיים, התיאוריות בדבר החינוך האזרחי הנאות, תכניות הלימודים ואף הפדגוגיה והדידקטיקה מכוונים כולם לשעתוק תרבותי שעניינו מחיקת ההווה התרבותית והאינטרסים הפוליטיים של קבוצות אחרות כגון הפלסטיניים שבישראל ובגולה.

בגרסתה המודרנית מופיעה תיאוריה זו לראשונה אצל קרל מרכס (Marx). בגרסתיה המכניסטיות היא מופיעה במרכסיזם האורתודוקסי הלניניסטי והסטליניסטי, שם עומד השיעטוק הטכנולוגי על רדוקציה לכוחות הכלכליים ולאינטרסים המעמדיים. הוגי אסכולת פרנקפורט פיתחו את ההיבטים הביקורתיים והאמנציפטוריים של תיאוריית השיעטוק החברתי והתרבותי של מרכס. במסגרת תיאוריה זו הדגישו את התפקיד המיוחד שתופסים הטכנולוגיות החדשות, אמצעי התקשורת ובאפנות החדשות שבמסגרת "חרושת התרבות". לשיטתם מחירו של השיעטוק התרבותי בן ימינו בויתור על הפוטנציאל של שינוי מהותי של הסדר הקיים ואיבוד אפשרויות הביקורת של האידיאולוגיה התרבותית ההגמונית. חרושת התרבות מתבטאת בשיעטוק תרבותי חסר רוחניות ונעדר אפשרות דמוקרטיות באמת לגיבוש הסכמות ציבורית ולביקורת ושינוי בלתי אלימים של תרבותה. תכליתו של חינוך זה בייצורו של אדם שתגלן המשרת את הסדר הקיים בעיקר כצרכן/יצרן יעיל. אמצעי העיצוב של חרושת התרבות, כגון האפנות ואמצעי תקשורת ההמונים והמיתוסים שהם משווקים נתפסים כאן כפעילויות בעלות האפקט החינוכי המשמעותי ביותר. החינוך במובן זה נתפס כביטוי של אלימות. הוגים חינוכיים כמו מיקל אפל (Michael Apple), ניקולס בורבוליס (Nicholas Burbules), הנרי ג'ירו (Henry Giroux) ואירה שור (Ira Shore) ממשיכים לפתח את התזה בהקשריה החינוכיים הרחבים והמצומצמים. לעבודות אלה יש כיום השפעה רבה על השיח החינוכי. הביקורת עליהן נמתחת מכיוונום של שמרנים, ניאו-שמרנים, ליברלים ובמסגרת השיח הביקורתי עצמו. בהופעתה העדכנית מופיעה כיום התזה בשיחים ביקורתיים שונים כגון פוסטמודרניזם, בפמיניזם, במולטי-קולטורליזם ובפוסט-קולוניאליזם. בשיחים אלה נתפסת תזת השיעטוק התרבותי כאירופוצנטרית, פטריאכלית ואימפריאליסטית. ברם ביסודו של דבר ממשיכים שיחים אלה ומפתחים בכיוונים שונים את תזת השיעטוק התרבותי בהקשריה החינוכיים הרחבים.

גור-זאב, א. (תשרי תשנ"ו). "הנרי ג'ירו: תורת חינוך ביקורתית?" עיין מ"ד עמ' 419-442.

Apple, M. (1982). *Cultural and Economic Reproduction in Education*. London: Routledge and Kegan Paul.